

MOSTAR

Partizanski spomenik

U nizu zemalja koje sam posjetio video sam dosta spomenika na koje sam polagao vijence. Ali tako lijepog i tako veličanstvenog spomenika, kao što je ovaj ovdje, nigdje nisam video. Ovo je zaista remek-djelo naše arhitekture, naših umjetnika. TITO, 8. april 1969. g.

GRAD BORAC

Revolucionarne tradicije radničkog pokreta u Mostaru su duge, a počeci im sežu od razmeđa prošlog i ovog stoljeća. „Vodeći borbu protiv kapitalističke eksploatacije i nacionalnog porobljavanja Komunistička partija Jugoslavije, odmah po završetku prvog svjetskog rata počela je razvijati slobodarsku, revolucionarnu svijest radnih ljudi grada Mostara. Iako stalno izložena teškim udarcima protivnarodnih režima, mostarska partijska organizacija je sve više izrastala u istinitog zaštitnika interesa radničke klase, u njenu rukovodeću političku snagu. Ona je, na primjerima praktične borbe za prava čovjeka, stekla ugled i ličnim primjerima komunista vršila snažan uticaj na ostali dio slobodarskog stanovništva. Poslije velikih hapšenja 1929., 1932. i 1940. godine nekoliko desetina komunista Mostara prošlo je kroz robijašnice i koncentracione logore stare Jugoslavije, da bi se ti ljudi prekaljeni vratili u borbene redove svoje Partije i nastavili revolucionarnu aktivnost. Tu i jesu duboki korijeni revolucionarne tradicije ovog grada.

Pošto je Partija pravovremeno signalizirala opasnost od rata, on nije bio nikakvo iznenadenje. Članovi Partije i Skoja u toku aprilskog rata javljali su se u dobrovoljce.

Mjesni komitet je tada poslao svoju delegaciju kod komandanta armije (Primorska armijska oblast — p.p.) generala Jankovića sa zahtjevom da se puste zatvoreni komunisti i radnici i da se da oružje rodoljubima za borbu protiv ustaša. Delegaciju je odbio načelnik štaba Glišić. Za koji dan komandant armije bez borbe predaje čitavu armiju ustašama.

U novonastaloj situaciji Partija odmah daje direktivu komunistima i članovima Skoja za prikupljanje oružja koje je ostalo iza rasula jugoslovenske vojske. Na tom poslu su se naročito istakli članovi Skoja. Zahvaljujući toj akciji, svaki borac koji je iz Mostara otisao 1941. godine u partizane bio je naoružan". (Džemal Bijedić).

Tako je Mostar dočekao početak rata, spremam za ustanački borbi koja je predstojala.

Međutim, sve je to bio rezultat neprekidnog rada. Tako je 1938. godine u Mostaru održana Pokrajinska konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu; naredne godine formiran je Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu; 1940. godine Oblasni komitet SKOJ-a za Hercegovinu. Akcije Mjesnog komiteta KPJ se ne prekidaju. Kada su ustaše, 11. aprila 1941. godine, počele da razoružavaju jugoslovensku vojsku i preuzimaju vlast, Đački bataljon je oslobođio zatvorene komuniste i sa komunistima i skojevcima učestvovao u njihovom protjerivanju iz grada. Prikupljeno je oko 300 pušaka, municije, sanitetska oprema. U proljeće i ljeto održana su dva oblasna partijska savjetovanja i oblasno savjetovanje SKOJ-a. Mjesni revolucionarni komitet (Vojni komitet) po kvartovima je formirao, i obučavao, više udarnih grupa. Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu, na sastanku 16. jula, formirao je Oblasni vojni komitet. Prva grupa od 30 Mostaraca probila se 23. avgusta na ustaničko područje u istočnoj Hercegovini; do kraja rata grupe od deset do 50 boraca stalno odlaze iz grada u partizanske jedinice.

Poslije okupacije Mostar se našao u italijanskoj interesnoj zoni (do kapitulacije u jesen 1943. g.). Civilna vlast bila je povjerena tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj, odnosno ustašama, a Mostar postaje središte Velike župe Hum. Italijani, a kasnije Nijemci, zbog strateškog i privrednog (rudnik boksita) značaja držali su jake garnizone.

U gradu je zaveden teror, jer se dobro znalo kakvo je raspoloženje Mostaraca. Stalna su bila hapšenja, torture u zatvorima, smaknuća. No, uz sve to grad je stvorio pravi front otpora, izuzetan ilegalni centar narodnooslobodilačke

borbe. Postoje skladišta Narodnooslobodilačkog fonda sa oružjem, municijom i sanitetskim materijalom, stanovi za ilegalce i kurire, pouzdani kanali za ulaz u grad i izlaz iz njega. Čitavo vrijeme rata radila je ilegalna štamparija Mjesnog komiteta KPJ. Brinulo se za porodice onih koji su bili u partizanskim jedinicama i poginulih pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta.

U gradu se nižu jedna za drugom akcije, smišljene i dobro organizovane. Među njima i demonstracije žena protiv gladi i skupoće, 3. decembra 1941. godine. Nešto ranije, poslednjeg dana jula, ilegalci koji su se našli u kući porodice Vuković, oružano su se sukobili sa ustašama. U februaru 1942. godine štrajkovali su đaci, a okupator je poslije toga zatvorio sve škole. Maja 1942. godine rodoljubi su izvršili atentat na ozloglašene ustaške glaveštine Stjepana Barbarića, Sulejmana Bašagića i Vinka Malvića, na četnike Radmila Grđića i Dobrosava Jevđevića, ustaškog agenta Trbonju, italijanske oficire... Planulo je u julu 1942. godine skladište u Tvornici duvana i izgorilo 20 vagona cigareta... Nizale su se diverzije, sabotaže, a iz kasarni i skladišta izvlačene su veće količine oružja, municije i druge opreme koja je kamionima slata na slobodnu teritoriju...

Gotovo svakodnevno ispisivane su parole po gradu. O tome postoji i izvještaj mostarskog Državnog izvještajnog ureda, poslan u Zagreb: „Danas ujutro u čitavom gradu su osvanuli veliki protuosovinski natpisi. Natpisi su veliki na mestima po pola metra, pa čak i po jedan metar. Pisani su masnom crvenom bojom i vrlo lijepim čitkim slovima. Natpisi se nalaze na skoro svim većim kućama u gradu jednako u središtu kao i na periferiji grada, tako da se svugde kudgod se okrenete možete čitati ove natpise: „Smrt fašizmu“, „Živjeli partizani!“, „Živjela Sovjetska Rusija!“, „Živio Tito!“, „Dole NDH!“, „Smrt ustašama!“. Natpisa ima u tolikom broju da već ljude hvata jeza gledajući na svakoj kući slova velika po jedan metar sa ovakvim sadržajem“.

U ilegalnoj štampariji, koju neprijatelj nikada nije otkrio i pored silnih racija, svakodnevno su štampani bilteni, praktično jedine novine kojima je narod vjerovao. Odavde su izlazili leci, brošure, i drugi materijali. Čak i leci na italijanskom jeziku koji su ubacivani među okupatorske vojnike. Tu je štampana i Istorija SKP (b).

O opštoj atmosferi straha i panike koji su bili zahvatili neprijatelja najbolje svjedoči izvještaj tadašnjeg velikog župana, pisan 15. jula 1942. godine: „U Mostaru su

nesnosne političke prilike. Mostar je, općenito rečeno, vulkan kojemu je dosta jedna iskra pa da se upali. Grad je zaražen komunizmom i zahvatio je najviše niži sloj pučanstva . . .”.

Držeći čvrsto front otpora, Mostar je ponajviše ličio na složnu porodicu. Njegove uske mahale i kuće po njima bile su sigurna uporišta svima onima koji su se borili za slobodu. Neprijatelj je u njih ulazio samo dobro naoružan i u velikim grupama, da bi vršio racije. Ali, teško im je bilo da otkriju ona prava uporišta.

Među izuzetne događaje spada ilegalni ulazak Mostarskog bataljona, početkom jula 1943. godine, u rodni grad. Bataljon je u bici na Sutjesci, za vrijeme pete neprijateljske ofanzive gotovo prepolovljen. Među preživjelima je mnogo ranjenih i oboljelih. Odlučeno je da se vrate u Mostar, tu zaliječe rane i oporave, pa nastave borbu. Pouzdanim kanalima ušlo je njih oko 80 u dobro čuvani grad. Razmješteni su po kućama, prihvaćeni kao najdraži, a onima kojima je to bilo potrebno obezbijedena je ljekarska njega. Sve se to događa u okupiranom gradu, pored policije, gestapovaca, jakog garnizona. U velikoj raciji otkriveno je samo sedam partizana, iako su u logor na periferiji odvedeni svi muškarci stariji od 14 godina. Krajem jula borci Mostarskog bataljona, izliječeni i oporavljeni, istim tajnim stazama izašli su iz grada i nastavili borbu.

Redale su se nove akcije, poduhvati u kojima je učestvovao čitav grad, posebno mladi. Svi su znali da je jedina kazna ako padnu u ruke neprijateljima — smrt. A okupator i domaći izdajnici bili su surovi — Mostar je dao oko hiljadu žrtava fašističkog terora.

Jake neprijateljske snage bile su neprekidno stacionirane u gradu i okolini. Uz sve ostale razloge, Nijemci su to činili i zbog eksploatacije boksita, jer je odavde podmirivano 10 odsto njihovih ukupnih potreba. To je omogućavalo dejstva partizanskih jedinica u blizini grada.

Situacija se mijenja krajem 1944. godine. Poslije oslobođenja Dalmacije i većeg dijela Hercegovine, Nijemci i ustaše su organizovali odbranu Mostara, Širokog Brijega (Lištice) i Nevesinja. Jedinice Narodnooslobodilačke vojske otpočele su 27. januara 1945. godine mostarsku operaciju (do 3. marta). Mostar je poslije 14 dana borbi oslobođen 14. februara. Operacija je okončana potpunim razbijanjem neprijatelja (izbačeno iz stroja oko 10.000 vojnika; od toga oko 4.000 poginulo i oko 1.500 ranjeno).

Mostar, onaj ilegalni, borio se do posljednjeg trenutka,

čuvajući mostove i druge objekte koje je neprijatelj namje-ravao da poruši.

Priča o Mostaru, Mostaru gradu-borcu velik je mozaik ljubavi za slobodom, sav satkan od priča i saznanja o odlučnosti da se nikada ne pokori.

ZNAMENJA REVOLUCIJE

PARTIZANSKI SPOMENIK. — Partizanski spomenik na Bijelom brijezu sinteza je kamena, vode, zelenila i svjetlosti, svega onoga što zrači nad gradom na obalama Neretve. Zato su srasli — i grad i spomenik. Ostaje u svakom oku kao blistava suza, kada se gleda iz daljine, a kada mu se priđe kao razuđena priča o ljepoti ljudske hrabrosti. Kroz njega se hodi kao kroz strme riječne klance, uspinje uz vrlet hercegovačkog krša, pa kroz vratnice sa lukovima zalazi u mostarske kuće... Ide se s jedne na drugu terasu, na njih šest, gdje su kao kameni cvjetovi rasute male ploče sa ispisanim imenima na kojima uvijek leži barem jedan tek ubrani cijet nikao pod toplinom ovog plavetnilom ozarenog neba... I tako do onog kruga na vrhu tih usnulih ljudskih bregova prozvanog kosmos i štita nad njim... Pa ponovo natrag, lagano, sa bistrinom suze za uvijek zadržanom u oku, a hodom sačuvanom u srcu.

Tako Mostar čuva sjećanje na one koji su pali za slobodu. Grad je pred rat imao 18.000 stanovnika, a u narodnooslobodilačkoj borbi učestvovalo je blizu 6.000. Palo je preko 750 boraca, trinaest narodnih heroja i više od hiljadu žrtava fašističkog terora... Pao je svaki deseti Mostarac.

Partizanski spomenik sazdao je jedan istančani neimar-poeta, Bogdan Bogdanović, a cijeneći dobre stare običaje ostavio je uz građevinu i zapis:

„Spomenik u Mostaru je, ukratko rečeno — spomenik jednog grada. On nam pre svega govori o Mostaru-borcu, o Mostaru-pesniku. Spomenik ponekad može da progovori o duševnoj i fizičkoj lepoti grada, da se njom nadahne. Nedavna istorija je pokazala da je Mostar-grad, bio grad-čovek, jedan borac, ista misao. Patriotska i humanistička solidarnost ovog grada u revoluciji je legendarna, a iznad svega ona je istinita.“

Partizanski spomenik na Bijelom brijezu svečano je otkriven 25. septembra 1965. godine. U njega je ugrađeno 12.000 kamenih detalja, 1.193 kvadratna metra kamenih ploča sa starih mostarskih kuća; postavljeno 810 ploča u obliku presječenog stabla; staze imaju 871 kvadratni metar

kaldrme napravljene od preko 87.000 oblutaka donesenih iz Neretve. Prostire se na 15.150 kvadratnih metara, a okolna park-šuma ima još 20.000 kvadratnih metara.

SPOMEN-KUĆE

Kuća Džemala Bijedića, Bajatova ulica u naselju Bran-kovac. — Uređena je, poslije prikupljanja 12.300 muzejskih eksponata, s ciljem da se prikaže životni put istaknutog jugoslovenskog revolucionara Džemala Bijedića (1917—1977). U prvom dijelu prikazano je njegovo djetinjstvo, školovanje, studije i političko djelovanje u redovima SKOJ-a i KPJ do 1941. godine. Slijedi period narodnooslobodi-lačke borbe, pa učešće u obnovi i socijalističkoj izgradnji Bosne i Hercegovine. Posebno je predstavljena izuzetna Bijedićeva aktivnost kao predsjednika Saveznog izvršnog vijeća od 1971. do 1977. godine, odnosno do njegove pogibije u avionskoj nesreći. Izloženi su mnogi dokumenti, fotosi, odlikovanja i lični predmeti.

Kuća Muje Muštovića, Ulica braće Kanjo 10 (Donja Mahala) služila je tokom čitavog rata kao ilegalna štampa-rija Mjesnog komiteta KPJ. Radila je, nikad otkrivena, od oktobra 1940. godine sve do oslobođenja.

Kuća Gojka Vukovića, istaknutog komuniste, bila je prije rata pouzdano mjesto za ilegalni rad Partije. Iz nje su komunisti, 31. jula 1941. godine, pružili prvi oružani otpor ustašama.

Kuća Save Neimarovića, jednog od osnivača organiza-cije Komunističke partije Jugoslavije u Mostaru.

MOSTAR

Mostar, najveći grad Hercegovine sa oko 50.000 stanov-nika, istovremeno je značajan privredni i društveni centar šire regije, sa Univerzitetom „Džemal Bijedić“ i nizom kulturnih institucija. Grad je zanimljive arhitekture, gdje se isprepliće staro i novo. Posebno je poznat po svom Starom mostu, koji je u jednom luku presvodio Neretvu, kao i atraktivnoj čaršiji oko njega.

Čitav kraj ima dugu i burnu istoriju. Arheolozi su, otkrili da je u Zelenoj pećini iznad samog vrela Bune živio čovjek prije pet hiljada godina. Postoje tragovi i ostalih epoha. U srednjem vijeku na visokoj litici stajao je tvrdi grad Blagaj, poznat još u 10. vijeku; kasnije pripadao Sandalju Hraniću i njegovom nasljedniku hercegu Stjepanu (15. vijek), i bio najznačajniji grad „zemlje humske“. Srednjovjekovno naselje na sadašnjem mjestu grada spomi-

nje se u dubrovačkim dokumentima 1452. godine. Prvo direktno navođenje Mostara je 1474. godine u jednom turskom dokumentu. Početkom 16. vijeka Turci ovamo prenose, iz Foče, sjedište hercegovačkog sandžakbega, i od tada počinje uspon grada; podižu se mnoge važne građevine, među njima i kameni most na Neretvi (završen 1566. g.). Mostar, koji je inače dobio ime po mostarima — ljudima koji su čuvali most, važno je trgovačko središte, ali sa veoma razvijenim društvenim životom. Krajem prošlog vijeka postaje jedinstveno kulturno žarište, u kojem djeluju književnici Alekса Šantić i Svetozar Ćorović, publicista Osman Đukić, izlazi časopis „Zora“ za koji su pisali najistaknutiji pisci toga vremena. Čuvena je i Mala biblioteka u kojoj je od 1899. do 1910. godine objavljeno 185 knjiga.

U neposrednoj okolini je vrelo rijeke Bune, ispod strme litice na čijem vrhu su ostaci starog srednjovjekovnog Stjepan-grada (zvanog i Blagaj). U Blagaju je, takođe, nekoliko vrijednih građevina. Manastir Žitomislići, podignut 1585. godine, više puta je prepravljen. Posebno su atraktivni vrelo Bune, kao i ušće ove rijeke u Neretu.

Mostar, na obalama Neretve, leži u Mostarskom polju (zvanom i Bišće polje). Okružuju ga Podveležje i Brotnjo, zatim masivi Veleža (2.155 m) i Čabulje (1.776 m). Sa sjevera prema gradu spušta se kanjon Neretve. Zapadno je Mostarsko blato, kraško polje sa rijekom Lišticom i njenim pritokama.

INFORMACIJE

MUZEJ HERCEGOVINE

- Nalazi se u Ulici maršala Tita 160. — Zbirke: arheologija—istorija, narodnooslobodilačka borba, etnografija, književnost. — Stalne izložbe: Narodna revolucija, Prošlost Mostara (polovina 15. vijeka 1878. g.). Život i rad Alekse Šantića (radna soba pjesnika Alekse Šantića i spomen-soba književnika Svetozara Ćorovića), Štamparsko-izdavačka djelatnost Mostara 1872—1941. godine, Život i rad Hamze Hume (književnik, 1895—1970. g.). U tekiji na vrelu Bune postavljena je izložba o starijoj kulturi stanovanja.

STALNE MANIFESTACIJE

- *Šantićeve večeri poezije.*
- *Skokovi sa Starog mosta u Neretu.*

TURISTIČKE AGENCIJE

- Turistički biro, Kazandžiluk 2; Olimpik turs, Ulica M. Pijade 14; UNIS-turist, Trg Republike 3.

SMJEŠTAJ

- Hotel „*Kuža*“ (1561), A-kategorije; hoteli „*Bristol*“ (110 1), „*Neretva*“ (60 1) i „*Mostar*“ (60 1), B-kategorije; „*Hercegovina*“ (40 1), C-kategorije; motel „*Buna*“ (80 1) na Buni; auto-kamp „*Buna*“ sa bunglovima (46 1) na Buni.

UDALJENOSTI

- Mostar—Sarajevo 127 km; Mostar—Opuzen (na putu Dubrovnik—Split) 56 km; Mostar—Dubrovnik 143 km; Mostar—Split 183 km.